

A'lajia Wanüiki 1

Laülaayuu Nakuwa'ipamaajana Wajiira - Yanama

Organización Indígena de la Guajira YANAMA

Nouutkalaaya Laülaayuu Alu'wataashiikana

José Prudencio Pushaina, Francisco Guauriyu, Miguelito Epieyu, José Vicente Cotes, Rosario Leonor Gutiérrez Gómez, Gonzalo Ortíz Pushaina, Gaspar Gouriyu, Roberto Solano, Juan Barliza Epieyu, Remedios Fajardo Gómez.

Apü'üyaa leimaajatü

Olga María Colina González

Süpü'üyajiraaya aa'inmajia

Nat Nat Iguarán Fajardo

Süpü'üyajiraaya ekirajia

Remedios Fajardo Gómez, Luisa Pimienta Gómez
Nera Robles Bonivento, Nelson Iguarán Bonivento.

Süpü'üyajiraaya epiajiraajatü

José Francisco González
Evencio Rafael Palmar Paz

Püroküraama yootiraaya ama'anaajatü

Mileydis Polanco Gómez
Miguel Iván Ramírez Boscán

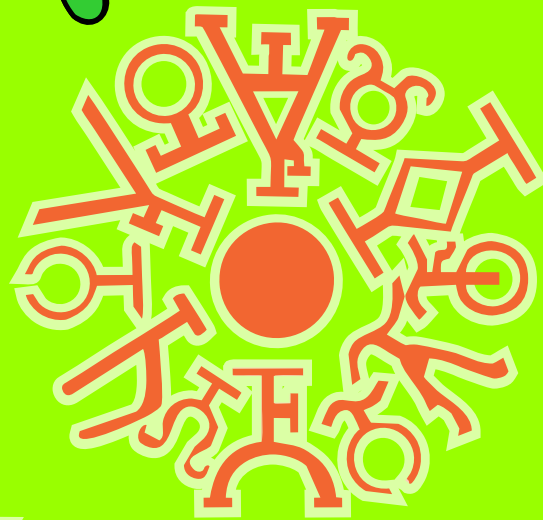
Aapiaa analu'ulu

Autoridades Tradicionales, consejeros, líderes y lideresas, directivos docentes, dinamizadores pedagógicos, dinamizadores comunitarios, padres de familia y estudiantes de los Municipios de Albania, Barrancas, Fonseca, Hatonuevo, Distracción, Manaure (Instituciones educativas La Gloria y Nuestra Señora de Fátima), Maicao (Centro Educativo Indígena No. 3, No. 10) Riohacha (Centro Educativo Indígena No. 1, No. 5 y No. 4) Dibulla (Escuela Comunitaria Wepiapa'a).

Este libro es el resultado de los talleres de formación a dinamizadores pedagógicos en el marco de la implementación del Proyecto Educativo de la Nación Wayuu Anaa Akua'ipa y del Sistema de Educación Indígena Propio SEIP.

Impreso y distribuido por la Organización Indígena de la Guajira YANAMA.
Todos los derechos reservados.

Laülaayuu Nakuwa'ipamaajana Wajiira - Yanama
Organización Indígena de La Guajira - Yanama
Woumainpa'a - Wajiirü, Kolompia - 2013

Yanama

ORGANIZACIÓN INDÍGENA DE LA GUAJIRA

“Wachecherüin wakua’ipa sünain ekirajaa”

www.yanama.org

Na kashajalakana karalo'utakalü:

Nuris del Carmen Ballestero Montiel,
Remedios Fajardo Gómez, Thawanui Alejandra Guillén de Carriyo,
Edixa Helena Montie Vasquez, Oberto Palmar, Neida Sofia Paz,
Abel Juan Silva Hernandez, Yolima Araujo Uriana,
Diana Maritza Uriana Epiayu, Omadiluz Amaya Epiayu,
Lourdes Ricardo Carrillo, Adelia Uriana Epiayu,
Aminta Peláez Wouliyuu, Álvaro Pushaina Pushaina,
José Luis Epiayuu Molero, Lusila María Espina,
Lidis Viviana Sapuana Bannit, Reinaldo Epiayuu Epiayuu,
María Cecilia Gouriyuu, Rafael Francisco Pushaina, Marcela Epiayuu,
Maritza Uriana, Álvaro Uriana, Yecenia Solano, Eugenia Medero,
Georgina Gouriyú Pushaina, Eneilda Ipuana,
Ester María Solano, María Brito, Diana Figueroa,
Laura Gouriyuu, José Ipuana, Amalia Tovar, Luis Ángel Rueda,
Carmen Alicia Epiayu, Carmela Fernández Soto, Lindsay Torres,
Magyury Fernández Solano, Yordalis Epiayuu, Carmen Guariyú,
Jaider Orcasita, Jhasmaira Uriana, Nellis Uriana.

Na 'yataajiraala na anüikiipü 'ükana:

José Ramón Álvarez González
María Teresa Bravo
Donaldo José García Ferrer
Venancio de Jesús Morales Romero
Gisela Swiggers

Aku'malaayakuwa'ipa jee a'aniraaya
Miguel Iván Ramírez Boscán

Ayaakuwaairua
Brigida Palmar

Suju'itirala
Afán Gráfico

ISBN:
978-958-58160-6-0

Na kashajalakana karalo'utakalü:

Kasale kanainjeein
Atijalaa atamüinreejatü, antüjünüinjatükalü,
atijünakalü jee e'nnakalü aa'innüin

Paajina

Na Kashajalakana
E'raajiria
Taapüla sümaajatü atüjünüinjatükalü
Ekirajia palajatü (1): Yootirawaa
Ekirajia piama (2): Aküjaa
Ekirajia apünüin (3): Aküjalaakuwa'ipachiki
Ekirajia pienchi (4): Pütchi ee'iyatia aa'inranakalü
Ekirajia ja'rai (5): Ashajalaa aluwataayachiki
Ekirajia aipirua (6): Anüliaa
Ekirajia akaratshi (7): Anachonküjialu'u
Ekirajia mekiisat (8): Süküjala wayuu
Ekirajia mekie'etsat (9): Ashataa
Ekirajia po'loo (10): Aashaje'eriaa
Karalo'uta akaaliijuushikalü anainjee

Achikii
Alate'eria

Tü karalo'utakalüirua ekirajaayainjatü **A'lajia Wanüiki**, shia wanee aipiruasuirua karalo'uta ekirajia eekalü sünainjee tü su'ttiakalü ekirajia sünainmüinree tü atüjalaa ja'ralimüinkalü sünain Ekirajaaya Cho'ujaasükalü jee süpülajatü aapaa atütüle'eria sütchin ekirajia jee atüjia tü wayuunaikikalü sulu'u ekirajiaairua eere nepiajiraapüleee na wayuuirua koumainshiikana sukalu'u ka'i. Sünainjeesü shi'yataayakuwa'ipa ekirajia nama'anajatü na wayuukana müin aka shiyuluin tü kanüliakalü Anaa akua'ipa jee tü Shi'yataajiraaya Ekirajia nama'anajatükalü Wayuu (SEW otta SEIP).

Süka karalo'utakalüirua tüü, tü Kottiraayapüleee Saajüinkalü Wayuu, Yanama saapeein wanee saa'apünaajatü alin shi'ree karalo'uta a'yataayaainjatü kojutuin atuma suurala sukuwa'ipa Wayuu jee jamüle nepijaaya sümaa kasa natüjaakalü oo'u. Akumajuushikalaka tü karalo'utkalü sünainjee akaaliijiraashin namaa na ekirajülii nepiajanakana, su'uutpünaa tü ekirajawaa saapalakalü Yanama sulu'u ekirajüleerua noumainpa'a wayuu shi'yataakalü amaa tü kottiraayapüleekalü. Shia kanainjeeka supushuwa'a tüü, nnojoluin ne'e waneein karalo'uta ashanuushi sulu'ujee alijunaiki, shiain suju'itüin anainjee tü kasairua cho'ujaasü aashajaanakalü achiki sulu'uwai tü ekirajüleekalüirua sünain

kettiraain sümaa tü eenajatükalü sutuma Anaa Akua'ipa.

Tüü kasairua cho'ujaakalü jee ayunnakalü yalejee supushuwa'a, shia akumajünaka anainjee tü karalo'utakalüirua, natuma na wayuuirua ekirajülii müsia neiwaajalain na anüikiipü'ü atüjashiikana süpüleerua nanüiki wayuu kama'aina Ameerikaje'ewalii. A'anasiajuushi tü karalo'utakalüirua süka anachonshajialu'uuirua jee aashajalaa nashajala wayuu atüjashii wayuunaiki.

Tü karalo'utakalüirua pachiiiruapüisü **A'lajia Wanüiki** süpülajatü ekirajia wayuunaiki müin aka tü anüikii palajatükalü, e'itaashin ekii süka tü a'yataayakuwa'ipaa yootiraayakajatü jaloulinjatü ee'iyate'erakalü tü anüikiikalü anainjatüin süpüla aapirajiraaya jee eeninatüin anainjee atüjalaa yootiaapala, sünain kojutuinjatüin sutuma tü anaashajaayakalü yootiaapala, sünain kojutuinjatüin sutuma tü anaashajaayakalü.

Karalo'utakalüirua tüü ekirajiaainjatü sünainjee atüjalaa palajatükalü sünainmüin atüjalaa ja'ralimüinkalü süpüla tü Ekirajia cho'ujaasükalü jee po'loosü ekirajiaairua sulu'ukolu anaatuushin sulu'u aipirua shi'ipapa'aairua aniikalü ee'iyatünüin ya'jaa:

Atijünajatükalü

Ee'iyatia tü atüjalaa asawajüneekalüirua keraapa shi'nnüin ekirajaaikalü. (E'raa sulu'ukolu piencha'atalü sümaajatü atijünajatükalü, e'nnakalü aka sütüjünüin jee e'nnajatükalü).

Asakiriairua atütüle'eria

Asakiriyaairua atütüle'eria jee achijiria atüjalaanama'anakalü na tepichikana. Achajaasü ayoroje'eraa su'utpünaa ekirajawaakalü.

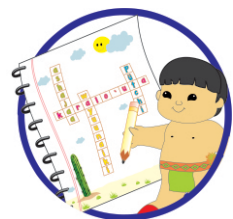
Aashaje'eria

Ee'iyatüsü maimapulu nashajala wayuuirua, ku'yamalii anachonshajialu'uuirua, ashajüliirua otta ekirajüliirua tepichi; oo'ulaka aküjalaairua suchikimaajatü wayuu.

Süchikimaajatü anaashajaaya

Asakiriyaairua atütüle'eria jee achijiria atüjalaa nama'anakalü na tepichikana. Achajaasü ayoroje'eraa su'utpünaa ekirajawaakalü.

Aa'inriiaa ashajia otta aashaje'eria

Tü aa'inrünajatükalü süpüla süsawajünüin tü atüjününinatükalü su'utpünaa ekirajawaakalü supushuwa'a sünainjee aashaje'eia eekalü.

Aa'inriaairua jalo'ulinjatü so'ukai

Kasairua naa'inrakalü tepichikana süpüla jaloulin namüin sümaa naa'inrala so'ukaijatü.

Sünain karalo'utakalüirua ekirajiaakalü tüü süpülajatü Atüjalaa Palajatükalü a'yataaushi amaalü süka suchikimaajatü atelejiaairua eekalü süma'ana wayuu su'unajiaain tü po'loosükalü ekirajiaairua. Eweete'ennüsü tü ayaakuwaakalüirua sulu'u karalo'utakalü shii'ree akaaliijia na tepichikana sünain ayaawataa jaa'u tü naashaje'erakalü achiki otta süshajia wayuunaiki. Oo'ulaka'ayasa, kojutuinjatü shiain nanüiki watuushinuu eetüjülia nama'ana sükalu'ujee ka'i nekirajiaain aka atüjalaairua supushuwa'aya nalatirawaikalü namüin na wayuu noo'uliwo'ukana weinshi sümüin wayuu atamüinree.

Oo'ulaka saja'ttiamüin, wachekün joolu'u jalouilin tü wa'yataainkalü waa'inmaajatü eenjatüin müin aka wane a'yataaya sünain nnojoluinjatüin cho'ujaain nekirajiaain na tepichikana, jee süpüla yootuukain süchiki, sükaa'amüinjünüin otta shi'rajünüin aka so'uka'i tü wayuunaikikalü. Wachuntuin joolu'u saapüin jümüin, juu'unajaapa julupünaa süpanairua tü wakaralo'utainkalü, jü'lajüinjatüin sümaa jüchekashaanain tü wayuunaikikalü juluu jikii jümaa jaa'in.

Laülaayuu Nakuwa'ipamaajana Wajiira - Yanama.

ATIJALAA ATAMÜINREEJATÜ

TAAPÜLA SÜMAAJATÜ ATÜJÜNÜINJATÜKALÜ, ENNAKALÜ AKA SÜTÜJÜNÜIN JEE ENNAJATÜKALÜ		
ATIJALAA PALAJATÜKALÜ		
ATIJÜNÜINJATÜKALÜ	AYAAWATÜNAKALÜ AKA SÜTÜJÜNÜIN	ENNAJATÜKALÜ
Namüsü kasa nekiirujuna, naa'inru'ujatü müsia natüjaain aa'u sünaain shiyyaawatüünüin alu'ulaloulin namüün süpüla yootiraaya eepünaale naya.	<ul style="list-style-type: none"> Akújashii alatakalu namüün jee sümüün napüshi. Yootiraashii süchiki nekirujuna, naa'inru'ujatü jee kasa cho'ujaakalu namüün. Eeshii sünaain yootirawaa, sümaa kojutuun natuma sukuwa'ipa kamanewaa naashajaale. Asakitshii jee asoutushii. Jorottusu nanüiki sünaain kaalüüpüin. Naküjalakuwa'ipachiki jain kasairua, müürülü jee wayuu eekalüürua nat'at'upünaa. Nakumajüün pütchiirua jee kottaashajaaya motsoin, naa'inraayain pütchi e'raajuushiiirua. Ne'itaa'in sukuwa'ipalu'uin pansaashajia jee saa'inria jeerüürua o'uchikanainjia. 	<ul style="list-style-type: none"> Akújaa kasa alatakalu namüün jee sümüün apüshiiikalüürua. Tü yootirawaakalu. Asakiaairua, apütawaa, e'raajirawaa müsia aapaa analu'ulu. Akújalaakuwa'ipachiki. Ashajalaa alu'wataayachiki. Sukuwa'ipa pansaashajia jee saa'inria jeerüürua o'uchikanainjia.
Eesü shaitaa jee talataa sümaa akuwa'ipaa sulu'ujeejatü naküjala wayuu müsia wanee sukuwa'ipaya'asa anachonshajalaa.	<ul style="list-style-type: none"> Akújashii aküjalaairua, alana'aleechukuwa, süma'leeiwa'achiki jee shiimüünyaachikiirua. Akújajashii jee akumajüshii anachonshajialu'ulu. Ne'e'itajüün oo'ulaka nakumajüün jayeechi sünaain arüleejaa. Eejiraashii sünaain ashataa akuwa'ipaairua. Noo'ulakajüün shi'ira müürülü otta kasairua. Kojutusu natuma kasairua aa'innakalu sünaain nakuwa'ipa na wayuukana. 	<ul style="list-style-type: none"> Akújalaairua, alana'aleechukuwa, süma'leeiwa'achiki jee shiimüünyaachikiirua. Anachonshajialu'ulu. Jayeechi arüleejajätü. Ashatiaairua. Oo'ulakajaa shi'ira müürülü otta kasairua.
Nayaawata oo'ulu maimaputsu pütchiirua jee ashajalaa sünaain sükhüjünüin jee süshajuushin; kojutuun natuma namakalu waneeruy'asa.	<ul style="list-style-type: none"> Apashiishii sünaain aapajaa eere wanee yootirawaa, sünaain kojutuun natuma sukuwa'ipa kamanewaa eere aashajawaa. Aapüshii jee natüjain pütchiirua eekai mapüleein. Kojutusu namüün pütchi naatajatüün suulia tü namakalu. Nayaawatüün pütchiipijanaa wayuunakiru'ulu. Nayaawata aa'ulu eeyatiaairua, pütchiirua jee alu'wataayachikiirua sulujutu epiajiraapülee otta oumainwaa eeje'ewaliirein. Aashaje'etsnii jee nayaawata aa'ulu ashajalaairua eekai mapüleein jiat'ain otta emetuluin saashajeeria. Natijaa aa'ulu eere jeerüürua o'uchikanainjia naashaje'erüle. 	<ul style="list-style-type: none"> Yootirawaa. Sukuwa'ipa kamanewaa sünaain aashajawaa. Aashaje'eria emetuluin otta jiat'ain. Ashajalaaakuwa'ipachiki, alu'wataayachiki
Nayaawata aa'ulu jee naa'inrüün sukuwa'ipalu'uin anashajaa'asa wayuunaikiru'ulu.	<ul style="list-style-type: none"> Nakoo'omüünjain pütchi natüjala jiat'awai. Nakatalüün pütchi'ipa sünaain wanee pütchi. Nakatalüün pütchiirua achuntia anüliaa, aküjalaakuwa'ipachiki jee aa'innrünakalu. Nakatalüün pütchi sünaainjee eere saashajaanüin. Nayaawatüün pütchiirua pepishaawasüün. Ayaawatüshii anülio'upünaairua. Nayaawatüün je'tsüle pütchi'ipa jamaamain otta jawatüün. 	<ul style="list-style-type: none"> Wokaaleirua jee konsonantairua. Wanaawalu'usu jee naatalu'usuirua. Pütchi'ipa jamaamasü jee jawatüü. Anüliaairua, aküjakuwa'ippalaa jee aa'innrünakalu. Eere aashajaanüin. Süpüshi pütchi. Anülio'upünaairua.

EKIRAJIA PALAJATÜ (I): YOOTIRAWAA

Burhan
2013

Yootiraa pia namaa pikirajaamaajana süchiki:

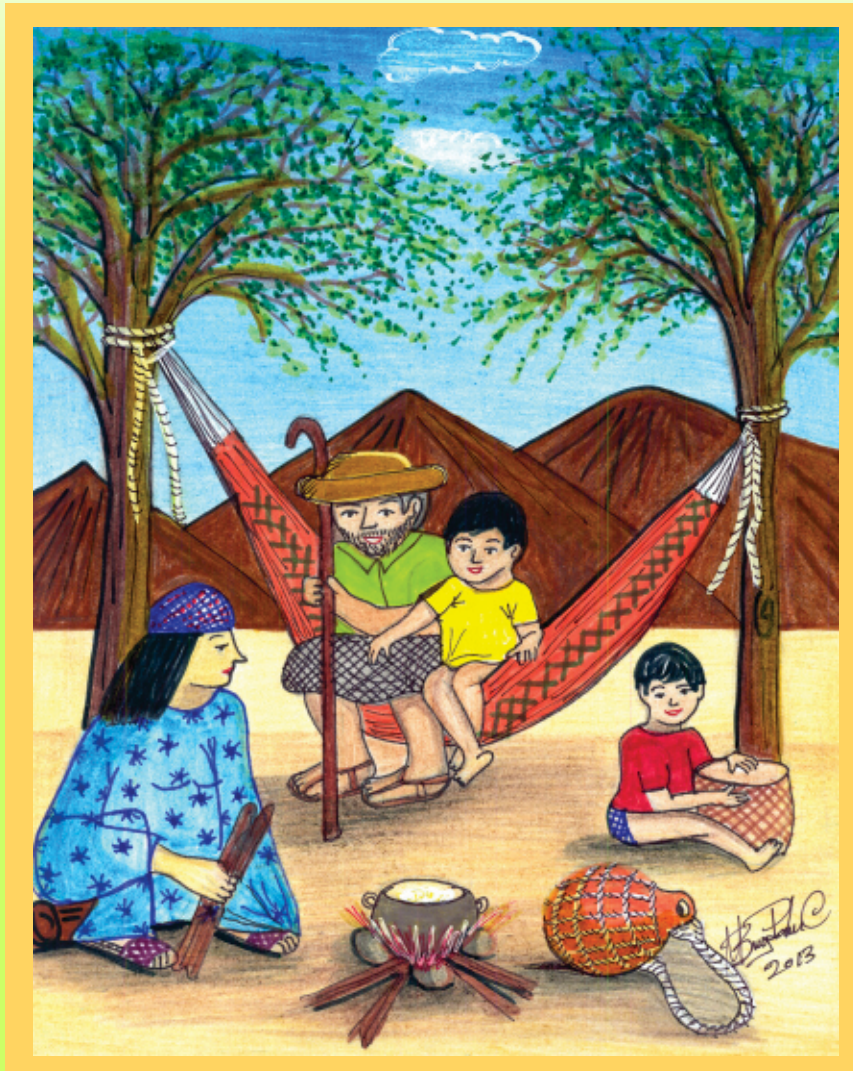
- ① Asakirawaa
- ① E'raajirawaa
- ① Apütawaa
- ① Tü pikirajaakalü anain

Paashajaa jee paapaja sukuwa'ipa kamanewaa

Süpülapünaa paashaje'erüin:

- ① ¿Jamüsü püsakia pa'aleewain? ¿Jama püi? ¿püpüshi?
- ① ¿Kasa pikirajaaweeka anain?

Anashii waashaje'erüle

🌀 Asakaa:

Wasaküin jia.

¿Anayaashijje'e jairua?

Jaapaja joolu'u jipijana atalejiaa watuma müsia:

iPutchipijana!

Anüikiikuwa'ipa

- ☉ Anashii wekirajaai sünain anülio'upünaairua
- ☉ Anashi taya.

¿Jamayaa pia?

¿Jama nia?

¿Jama shia?

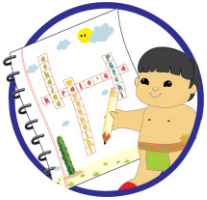
¿Jama jia?

Anashii waya

¿Anayaashii'e jia?

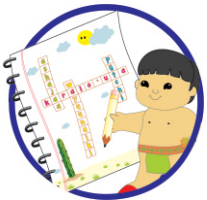
¿Anayaashii'e jiairua?

¿Jama naya?

Piirakaa sümün pütchikalüirua jee püshaja tü leetüra cho'ujaakalü.

n__y__ ja__ sh__ ni__ p__
t__ w__ ji__ n__ rua.

Püshaja soo'u ejeettuushikalü tü anülio'upünaa cho'ujaakalü:

Asakünüsü Mariia sutuma tei: ¿Anayaasüje'e ___ Mariia?

Asakünüshii wa'laülayuu sutuma tei: ¿Anayaashii'e ___?

Asaküneena ___ wantaiwa'aya.

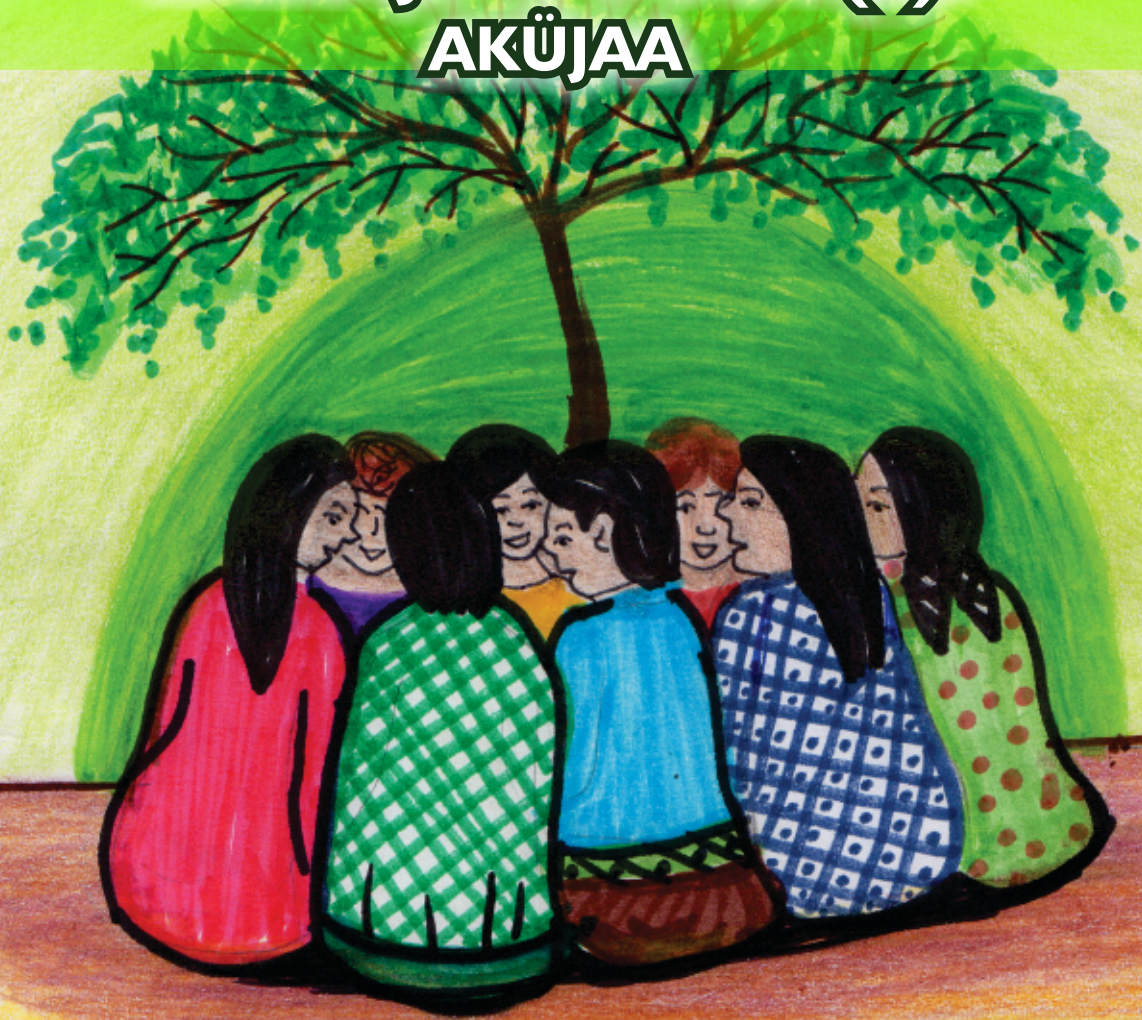
Ashajüshii na tepichikana. ___ kashajalaka aküjalaakalü.

Kamanewaa:

- ☉ Jülüjeesü waa'in kamanewaa sünain yootirawaa.
- ☉ Kojuteeshii laülaayuu watuma sünain yootirawaa.
- ☉ Anasü aapajaa pütchi analu'ulu.
- ☉ Kojuteesü watuma nachiyaala laülaayuu.

EKIRAJIA PIAMA (2): AKÜJAA

Handwritten signature and date:
2017

Püküja süchiki wanee alatakalü sümüin kasa pünain:

¿Kasa aa'innaka su'utpünaa suju'itia majayünnüü?

¿Kasa shikiiraka majayülaakalü?

¿Kasa atalejünaka saa'u?

¿Kasa ekünaka jee asünaka?

¿Jamüsü sa'anaaya?

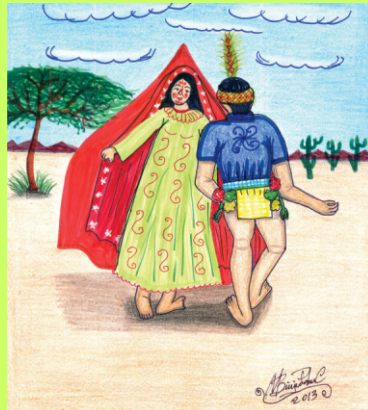
¿Jaralii eekana su'utpünaa?

Paashaje'era suchukuwa MAJAYÜLAA.

Anii süchiki Marakariita:

Su'utpünaa suju'itia Marakariita süchiki majayülaa, aa'innüsü wanee mi'ira, cha'ya Majayütpana. Eejanüle jutkatüin na süpüshikana jee wayuu pejepünaajana sünain epiaapüleekalü. Anashaanasü shikiira, eesü yonna, ekawaa jee asawaa, atalejaa kaashaa, maasi, talirai, türompa müsia jayeechi. A'anaaushisü Marakariitaa, kachepasü jee kamoso'olosü süsapaatse; süsaküin wayuu napushuwa'aya süchikijee tia ayonnajüsü nümaa Wenansia sulu'u piyouikalü.

Pünaata sünaïn pansaain su'unia süshajia aküjalaakalüirua tüü:

Eejatü wanee mi'ira.

Eesü talataa su'utpünaa.

A'anaaushisü jee ayonnajüsü Marakariita.

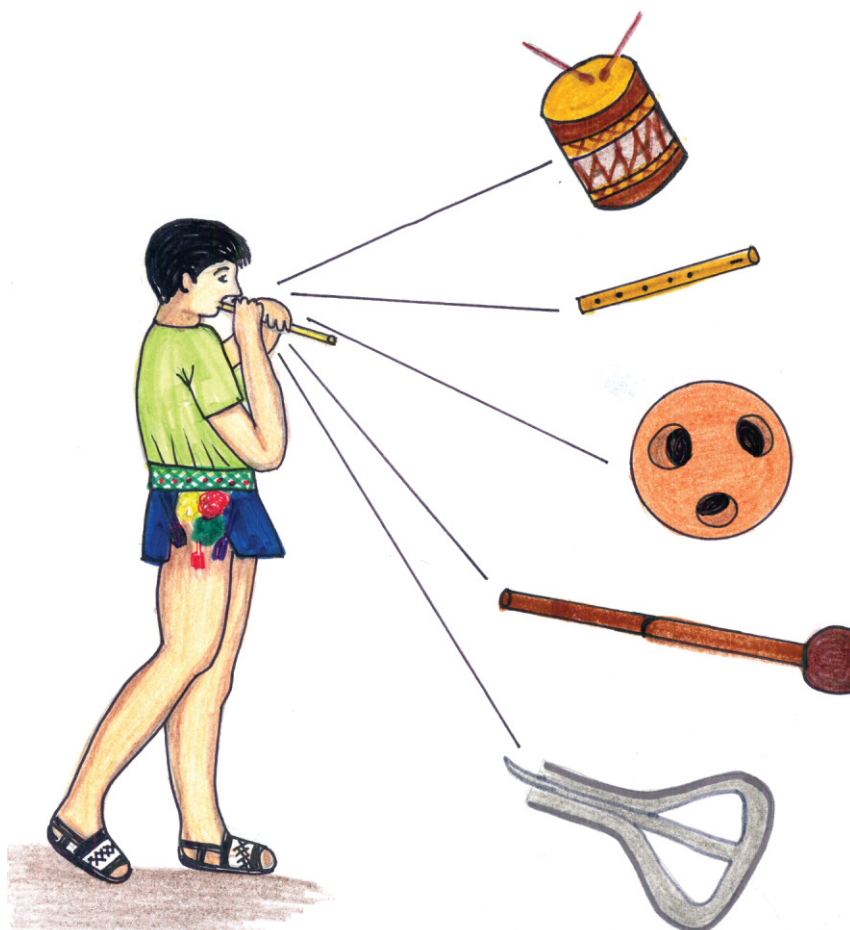
Majayütsü Marakariita.

Eesü atalejaa kaasha.

Eejanaa kasakana sünaïn Marakariita.

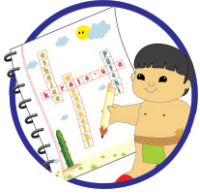
1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

Püshajia sünülia atalejiaa pi'raajakalüirua ya'yaa.

Anüikiikuwa'ipa

Paashaje'era pütchikalüirua tüü:

maasi maachon maata maawui

¿Kasa wanaawaka alu'u pütchikalüirua tüü? ¿Kasa waneejatüka alu'u?

Anashii wekirajaai sünain:

-Akumajaasü tü pütchikalüirua sükajee leetüra.

-Tü leetürakalü shi'ipachonnii pütchi.

-Leetürakalüirua supushuwa'aya aachemaajatüsünülia.

-Pima shikii piamamüin leetüra sulu'u aachemaajatü.

-Piamapütsü tü leetürakalüirua:

wokaalüirua jee konsonanta

-Eesü wokaalü motsomüinsü:

a e i o u ü

-Eesü wokaalü kama'amüinsü:

aa ee ii oo uu üü

-Po'loo aipiruamüin konsonanta:

ch j k l m n ñ p r s sh t v w y '

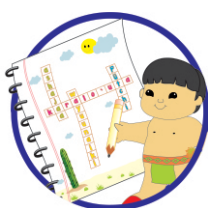

Jo'uya we'raajüle jipijana leetirairua sünain

Aachemaajatü

Jipijana wokaalüirua					
Motsosh ajia					
A	e	i	o	u	ü
Aa	ee	ii	oo	uu	üü
Mulo'ushajia					
A	E	I	O	U	Ü
Jipijana konsonantairua					
Motsosh ajia					
Ch	j	k	l	m	n
Chee	joota	kaa	eele	eeme	eene
Ñ	p	r	s	sh	t
Eeñe	pee	eere	eese	shee	tee
V	w	y	'		
Vee	wee	yee	sattiya		
Mulo'ushajia					
Ch	J	K	L	M	N
Ñ	P	R	S	Sh	T
V	W	Y	'		

püneekaja wokaalüirua eekalü sünain pütchikalü tüürua.

su'uutpünaa suju'itia **Marakariita** süchiki

Püneeka konsonantairua eekalü sünain pütchikalü tüürua.

Majayütpana cha'ya **mi'lira** wanee

EKIRAJIA PALAJATÜ (3): Aküjalaakuwa'ipachiki

Naa'iraain wanee **aküjalaakuwa'ipachiki** suchukuwa kasa supushuwa'a ne'rakalü.

- ⦿ ¿Kasa pi'raka?
- ⦿ ¿Kasa maka saa'in?
- ⦿ ¿Kasa sukumalaaka aka?
- ⦿ ¿Jamüsü shipijana?
- ⦿ ¿Je'tsü saja'apüin?
- ⦿ ¿Kaso'utsu atalejünüin tü kaashakalü?

Paashaje'era ashajalaakalü tüüirua:

Maasi

Aainjuushi jüka kariisa oo'ulaka jüka mokochira, eesü aipirasü jo'uchonnii eere jii'taanüin jüchon ajapüü jüpüla jii'iratüin jii'ira. lipünaa jünain eesü wanee yakatachonsu. Nütalejasü wayuu jüchiirua nürüleejün, eere nuu'ulakajün jipijana.

We'raajüle jipijana pütchi'ipa:

¿Je'ra pütchipijana jünain tü pütchi maasi?

Piamaasü pütchipijana jünain: **maa-si**

¿Je'raka pütchi'ipa jünain?

Piama **pütchi'ipa** jünain pütchikalü:

Püyaawaja pütchi'ipa ya'yaa:

maa	si
1	2

⊙ Amaasijaashii tepichikana

a	maa	si	jaa	shii	te	pi	chi	ka	na

⊙ Atalejüshi Kamiirü jüka tootoroyooi

a ta le jü shi ka mii rü too to ro yooi

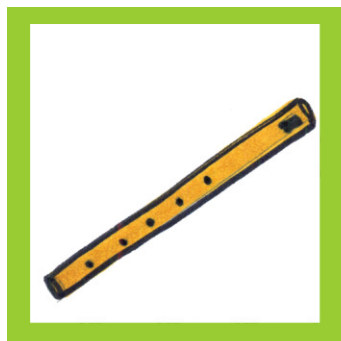
⊙ Ayoujiraashi Julian jünain atürompajawaa

⊙ Eisirajüsü toushi naa'u Seweriaana sa'waipa.

Pikettaaja pütchipijanairua:

ma	me	mi	mo	mu	mü
maa	mee	m__	m__	m__	m__
ta	te	t_	t_	t_	t_
taa	te	t__	t__	t__	t__
ch	ch_	ch_	ch_	ch_	ch_
chaa	ch__	ch__	ch__	ch__	chüü

M__ si

a ___ paa

ii __

Ch _ ch _

___ maa

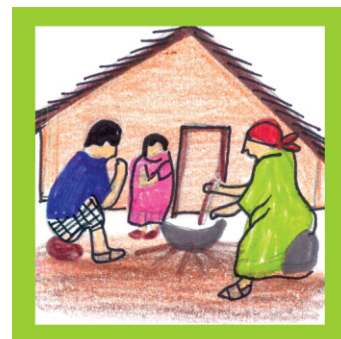
___ waata

___ sa

___ sa

ap _ sh __

Püntire'era süka wanee jatü ayaakuwaakalü sümaa sünülia Sulu'ujee sha'washa'watüsü A sünainmüin Ch

A

Kaasha

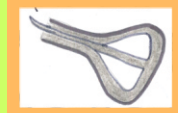
Maasi

Tootoroyooi

Waa'awai

Türompa

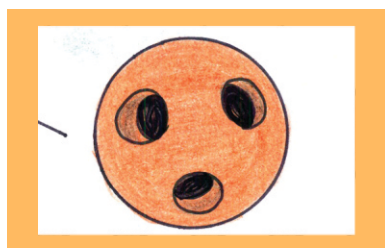
Ch

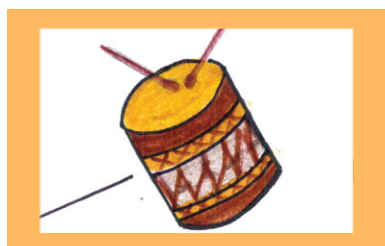
Anashii washantanajaai

¿Kasaja'a wayu?

Wunu'usa'a ootojuushi ke'ipalasü kaa'ulo'uta ayonnajüshi taya sutuma shipijana.

Nüshokojolo taata shiyee pasanain shipijana nuwaralu'ujee sütalate'erüin ta'in.

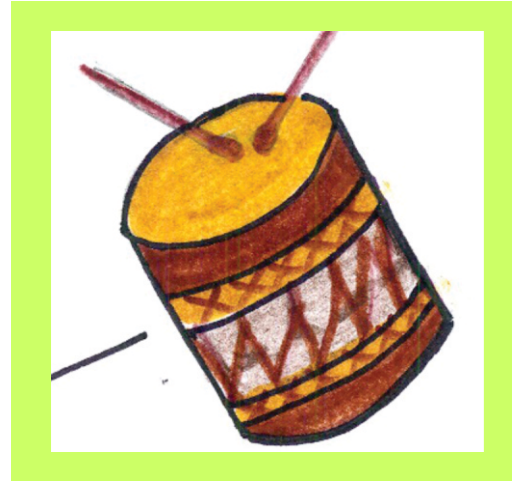

Tayujaain nushula tootojooiin no'u tarüleejapa kaa'ula too'ulaküin nipijana.

Ko'ushi nulu'upunaa aju'unnushi waneeje'e na'ata ataünnüshi niyotopünaa anasü ma'in nipijana

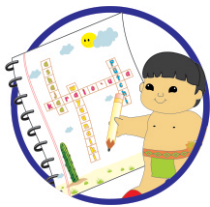
Paainra wanee aküjalaakuwa'ipachiki süchiki atalejaakalü tüü.

Paashaje'era tüü

WAA'AWAAI

Juchon wanee wunu'ulia jo'uutsu jotpünaa luwopu juyapo'ulu. Koo'oyoochonniisü, oototünüsü apünüinsü jo'uucheinni. E'itaanüsü ajapiraa jo'ulu'u, jüpüla kee'iranjatüin ma'in nujatalüin otta nüsürülüin jo'uchon jüka najapü. Awa'awaaijaashi wayuu jüchiirua nürüleejüin.

Pii'yata wokaalüirua sünain pütchikalüirua.

Pii'yata konsonantairua eekalü.

EKIRAJIA PIENCHI (4)

Pütchi ee'iyatia aa'inranakalü

© Brijesh Patel

Ashajüshii pütchiirua kottaashajaaya

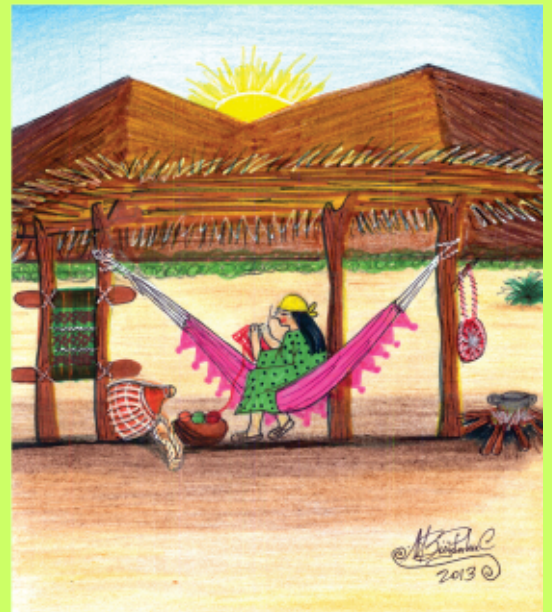

Piirakaa sümüin ayaakuwaakalüirua tüü:

- ④ ¿Kasa naa'inraaka wayuukai chii?
- ④ ¿Jalajachi yaan?
- ④ ¿Kasa nülojoko?
- ④ ¿Kasatalü nüshe'in?
- ④ ¿Kasa najapulu'uka?

- ④ ¿Kasa saa'inraka wayuukalü tüü?
- ④ ¿Kasa shi'yataaka aka?
- ④ ¿Jamüsü sa'anaaya?
- ④ ¿Jalapüshisü ka'ikalü?

Paashaje'era ashajalaakalü

OLOJOO

Atamaashi wayuu toolo eeiwa'a ai jünain olojoo wuchii wuna'apüjatü jüpüla nnojoluin nülatirüin jamü. Olojushi atpanaa ja'wai, olojushi irü'i kaleo'u müsia wawaachi, woosoleechi, püichi jee wüyala.

Püsouta asakinnakalü anain:

¿Kasa naa'inraka wayuu eeiwa'aya ai?

¿Kasa naa'inraka wuna'apü wayuukai?

¿Kasa nülojoko wayuu wuna'apü?

Piirakaa sümüin pütchikalüirua tüü:

Eesü pütchiirua ee'iyatüin tü **aa'inrúnakalü**
Tü pütchi **aa'inraanakalü** ee'iyatüsü kasa aa'innüin.

Müin aka ya'yaa:

Atamaashi wayuu eeiwa'aya ai
olojoo wuchii wuna'apüjatü

Paashaje'era ashajalaakalü tüü jee pejeetta suupunaa pütchi ee'iyatakalü tü aa'inrünakalü.

ASUKAA

Asukushii na wayuukana shi'ipa wunu'u eekai josoin. Cho'ujaasü siki a'lakajaaya. Aikünüsü siki, alü'üjünüsü anulo'u otta süka püliikü. Sikisü atumaa pera, aipia, koroson jee jinnuutüi.

Pütchiirua papüshaawasü

asukaa

atpanaa

jatü

asukulee

atpanaachon

tajatü

asukia

ta'atpanaase

pajatü

asukui

atpanaatira

jatüchon

tasukia

ajatüjaa

tasukala

jatüpüü

Jülüja paa'in: Süpüshi pütchi shia pütchiirua akumalaakalü sünainjee wanee pütchi ouralaa.

Püshaja süpüshi pütchikalüirua tüü: ashajaa, ayonnajaa, kaasha, wuchii.

🌀 **Piketjaaja pütchipijanairua wokaalüira cho'ujaakalü:**

ka	ke	ki	ko	ku	kü
kaa	kee	k__	k__	k__	k__
pa	pe	p__	p__	p__	p__
paa	pee	p__	p__	p__	p__
wa	we	wi	wo	wu	wü
waa	w__	w__	w__	w__	w__

☉ Pikettaaja pütchipijana cho'ujaakalü.

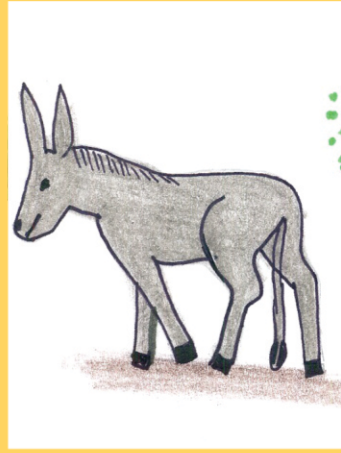
w _ w _ _ chi

_ _ pia

p _ _ lii k _

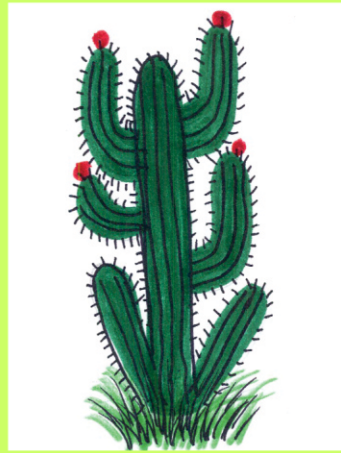
a ja _ _ _

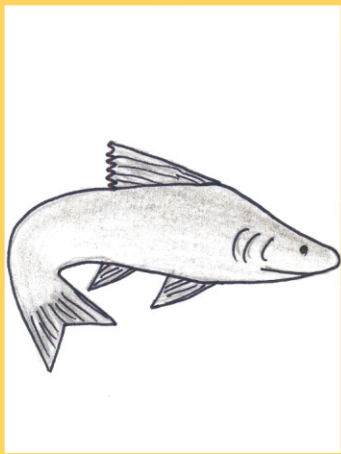
_ _ nasü

_ _ yuusia

_ _ yüi

si _ _

_ _ chii

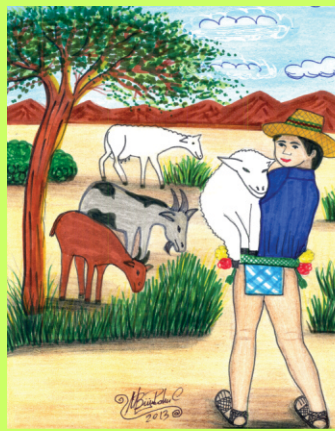

Paashaje'era jee püsouta asakinnakalü anain:

Shi'yataain wayuu

Naa'inmajüin na'ttia na wayuukana juulia mojuui jümaa jokoma. Naa'inmajüin tü yüüjakalü jüpüla anainjatüin oo'ulaka kachonmaatüin pünajükalü. Narüleejüin tü namülüinkalü na wayuukana jul'u mma eekai kekülein. Müleka machikire wanee mürülü achajaanüsü jüchiirua juu'ichiki. Ejimejüshi wayuu eekai kepiain jotpa'a süchi jümaa palaa. Nüiküin jimekalü süpüla ayalajaa eküülü.

Asakiraa:

¿Kasa na'yataaka anain wayuu?

¿Jamüinjatü naa'inmajaka na'ttia na wayuukana?

¿Jamüsü süchajaaya mürülü eekai amuloulin.

¿Jalashi ejimejüin wayuu yaa?

EKIRAJIA JA'RAI (5)

Ashajalaa alu'wataaya

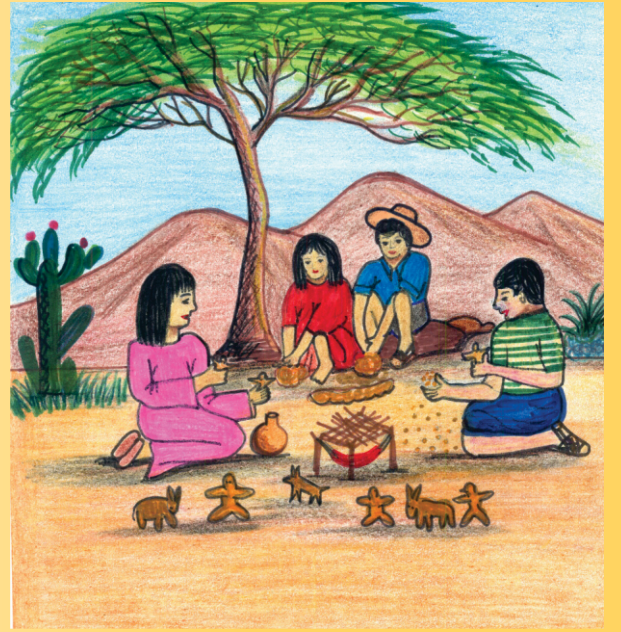

Aashaje'etshii jee ayaawatüshii soo'u ashajalaairua motsosu.

Püsouta asakinnakaa anain:

- ① ¿Kasa akumajünaka süka pootshi?
- ① ¿Jamüsü sukumajia wayunkeera?
- ① ¿Jamüsü sukumajia waa'awaai?
- ① ¿Atüjashi pia akumajaa chocho?

Asakiraa:

Tü uujotkalü aa'injünüsü süka:

¿Kasa cho'ujaaka sa'akain uujolu?

¿Jamüsü sukuwa'ipa saainjia a'yajaaushi?

Sukuwa'ipa o'uuja:

1. Puwaaja maikikalü.

2. Püralaja jee pu'lojoo.

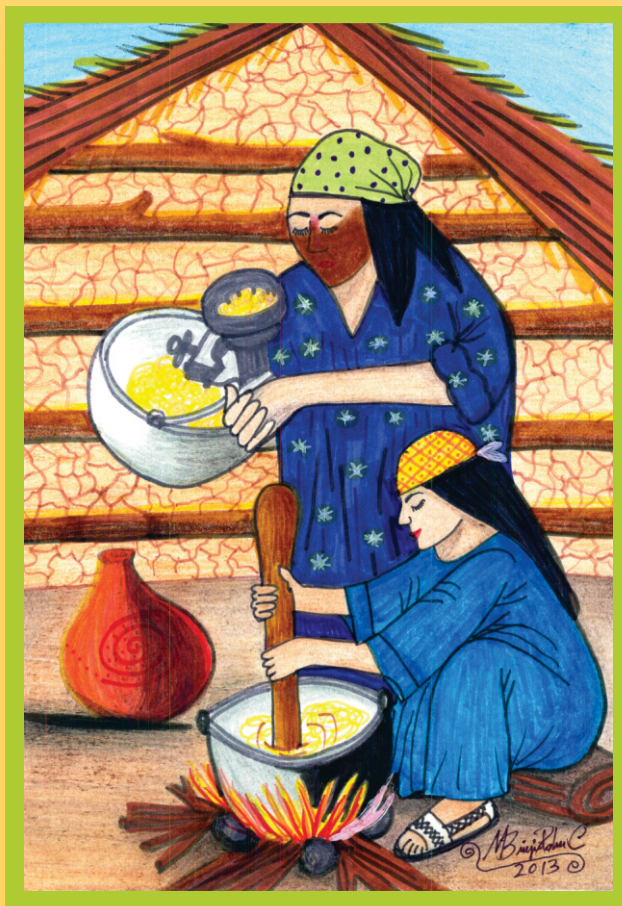
3. Pü'lakata wuin sujuuna.

4. Püyüüjaa jee pü'lakan.

5. Püyoulajan.

6. Püsata su'utalakalü jee pü'lakan.

Pü'yoto shiroku wuinkalü jee pujurutta sünainmüin ja'yunkuin.

Piirakaa sümüin pütchikalüirua tüü:

Müsü yaa sukuwa'ipa pütchi ee'iyatia

aa'inrünakalü aluwataaya:

puwaaja

juwaaja

pü'lakata

jü'lakata

jüsata na'lakata

Puu'ulaka alu'wataaya süka:

oloo, arüleejaa, ayonnajaa, ashajaa, ashaitajawaa, atunkaa, ejimejaa, a'anaa, apünajaa.

Püntire'era pütchiirua sulu'ukolu sha'washawatüsü
A sümaa pütchiirua sulu'ukolu sha'washawatüsü
CH süka wanee jatüyaa.

A	CH
Puwaaja	sünainmüin ja'yunkuin.
Püralaja	wuin sujuuna.
Pü'lakata	su'utalakaa jee pü'lakan.
Püyüüjaa	jee pü'laka
Püsata	jee pu'lojon.
Pi'yoto	shiroku wuinkalü
Pujurutta	maikikalü

Püshaja sukuwa'ipa sukumajia waa'awaai:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

Pikettaaaja pütchipijanairua süka wokaalü cho'ujaakalü:

sa	se	si	so	su	sü
saa	see	s__	s__	s__	s__
la	le	l_	l_	l_	l_
laa	l__	l__	l__	l__	l__
ra	re	ri	ro	ru	rü
raa	r__	r__	r__	r__	r__

Pikettaaja pütchipijana cho'ujaakalü

__ ruma

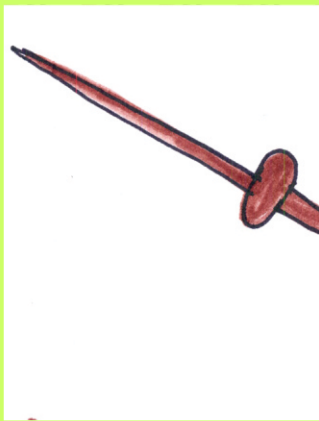
__ ma

__ mion

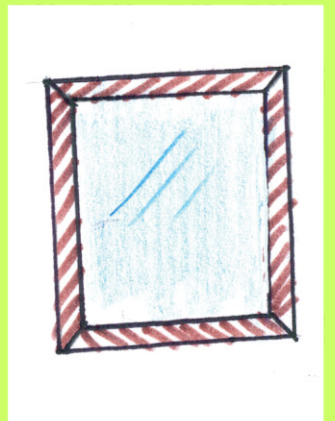
__ tta

__ ta

__ uya

__ i

__ ta

r __ ma

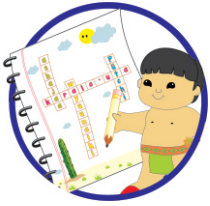
Paashaje'era ashajalaakalü tüü jee pii'yata pütchiirua ee'iyatia aa'inraanakalü.

Atamaasü wayuu jierü maalia sünain aa'injaa süi, jama'a, si'ira, jüpü katto'ui.

Tü a'anaakalü aainjünüsü süka uttapai, ajapüükasü. Cho'ujaasü aainjaa süpüla ama'anaain jee aikünüin.

Wayuu jieyuu aainjüsü katto'ui, jüpana süi, piyula jüpüla amüchi.

Aa'innüsü kapateera.Aa'innüsü jüka wutia.

Paa'nira tüü:

- ☉ Püshaja kasa aluwataanakalü anain pia sutuma pii.

- ☉ Püküja kasale suluwataain anain pia ekirajütikalü otta ekirajüikai.

- ☉ Püshaja kajuyasü pütchiirua ee'iyatia aa'inraanakalü sünain aluwataayakuwa'ipain.

EKIRAJIA AIPIRUA (6)

Anüliaa

© The Artist's Studio 2016

Nakatalüin pütchi achuntia anüliaa müsia ee'iyatia aa'inrakalü.

Püsouta asakinnakaa anain:

Puchunta sünülia kasairua eekalü sulu'u ekirajüleekalü

Puchunta sünülia kasairua eekalü pipialu'u.

Puchunta sünülia kasairua eekalü wuna'apü

Puchunta nanülia wayuu eekana pipialu'u.

Paashaje'era anachonküjialu'u tüü jee Pejeetta pütchi achuntuin anüliaa, aa'inrúnakalü jee anülio'upünaa.

E'raajia su'ttia ashajaa sümaa aashaje'eraa

O'otooshi taya naa'u wanee ama
te'raajaleeka aakai, ko'oyooshi kasiyaashi.

Eemeraashi taya sulu'u süi
te'raajaleeka eekaa, müsü saa'in warutta.

Asüshi taya uujolu süka wanee iita
te'rajaaleeka iikaa, müsüka saa'in wunu'u karalaajunashi.

Oonojushi taya sulu'u ekirajaleepalakalü.
te'rajaaleeka ookaa, ko'oyooshi müshi saa'in kashi.

tousuta anainchi wanee wuchii mayaishi
te'raajaleeka uukaa, müsüka saa'in su'uwa paa'a.

Ekusu kati'ou sutuma üülüwaai
te'rajaleekaüükaa, müsüka saa'in su'uwa paa'a karalaajunasü.

a, e, i, o, u, ü.

Nüshajala: Hilario Chacín

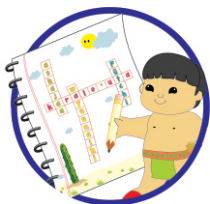
Anüikiikuwa'ipa

Piirakaa sümüin pütchikalüirua tüü:

Tü pütchi achuntikalü wayuu, kasa jee mürülü **anüliaa** münüsü.

O'otooshi taya naa'u wanee **ama** te'raajaleeka aakai, ko'oyooshi kasiyaashi.

Eemeraashi taya sulu'u **süi** te'raajaleeka **eekaa**, müsü saa'in **warutta**.

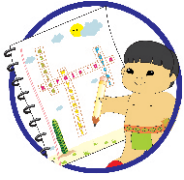
Asakiraa

¿Kasa kachikuwaka anachonshajalu'u paashaje'erakalü?

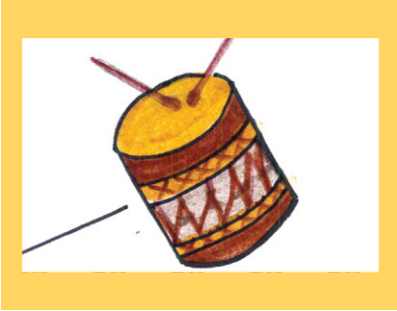
¿Kasa achuntunaka anülia sulu'u ashajalaakalü?

¿Kasa maka saa'in tü eekaa?

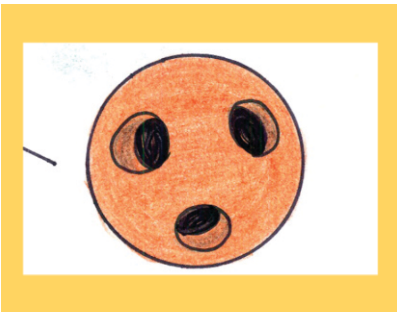
¿Kasa maka saa'in tü uukaa?

Püshaja jünülia atalejaakalüirua

Piirakaa sümüin piencha'atatkalü tüü:

Tü **wanaawalu'utkalü** wanee Pütchiirua naatawaikalü ashajia sünain shiainya ne'e sükülüin achiki. Ma'aka saa'in:

Aletsü = malu'usalü jemiasü = saamatüsü,

Tü **naatalu'usukalü:** wanee pütchiirua naatawaisü tü sükülakalü achiki, ma'aka saa'in:

Kasuu =/= mütsiaa laüta =/= pasanua

kaüsi

erü

jintüi

laüta

e'ejena

miichi

epiaa

amüchi

wuinpala

ama

amülüinwaa

tepichi

kashüüla

mojulawaa

jo'uuchon

peje

kaleo'u

mmolu'u

anamiaa

anachon

iipünaa

sa'wai

watta

mulo'u

Püntire'era pütchiirua naatalu'su süka wanee jatüyaa sülu'ujee tü piencha'atalü sha'awashatusü epe'erujee sünainmüin ekialu'umüinkalü.

Pikettaaaja pütchipijanairua süka wokaalü cho'ujaakalü:

na	ne	ni	no	nu	nü
naa	nee	n___	n___	n___	n___
ña	ñe	ñ__	ñ__	ñ__	ñ__
ñaa	ñee	ñ___	ñ___	ñ___	ñ___
sha	sh__	sh__	sh__	sh__	sh__
shaa	sh___	sh___	sh___	sh___	sh___

Pikettaaaja pütchipijana cho'ujaakalü

atpa ___

___ liwala

pa ___ ra

an ___ rü

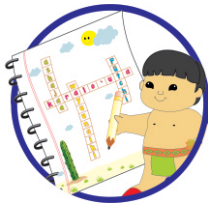
waire __

s __'in

Piirakaa sümüin ayaakuwaakalü tüü:

Püshaja sünülia kasairua eekalü epiapüleeru'u wajiirajatü.

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

6. _____

7. _____

8. _____

9. _____

10. _____

11. _____

12. _____

EKIRAJIA AKARATSHI (7)

anachonküjialu'u

Akumajüshii jee aküjashii anachonküjialu'u

Puchunta sünülia wuchiirua eekalü Wajirü.

☉ ¿Kasa naa'inraka sekurulu?

☉ ¿Kasa ni'yotooka aka sekurulu wunu'uliakalüirua?

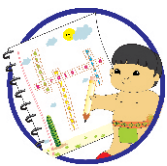
Paapaja saashaje'eria ashajalaakalü nutuma ekirajüikai:

SEKURULU

**Wayuu toolo aa'inchi, kasa
apoluinchi jee kapülainshi.
Piakai wanee wuchii ana atachi,
anamia, anashi ma'in.
Puwaje'erüin ipakaa
Taluwayuupana,
sü'ütpa'a Si'apana,
noumain naa iipuanayuukana,
naa ashakatakana ouuipanajee.
Piyu'luin maayüi nümaa Ulapia
nüchonnii juya.**

**Tok, tok, tok, waneepia,
tok, tok, tok, shipijana
nüpoluin sekurulu,
Ee'irajüshi nüchiki wayuu a'yataain..**

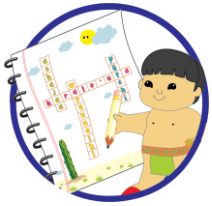
Hilario Chacín

Piyorolojoo süchiki tü asakinnakalü anain.

- 🌀 ¿Kasa kachikuwaka ashajalaakalü?
- 🌀 ¿Jamüsü shipijana nüpoluin sekurulu?

Püshata nüchiirua ekirajüikai tü naashaje'erakalü sünain emetuluin putuma.

Pejeerüja wanee ko'oyoosu sünain pütchi'ipa jawatüsükalü:

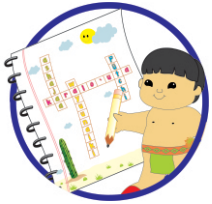
Müin aka tüü:

pu wa je 'e rü **in**

ipa kaa

ta lu wa yuu pa na,

sü 'üt pa 'a

Püshaja tü pütchi'ipa jawatüsükalü eekalü sünain pütchikalüirua tüü:

Pütchiirua

Pütchi'ipa
jawatüsü

atsha

at

toolo

wayuu

wuchii

pütchi

wanee

anaa

piakai

Pükettaaja pütchipijanairua süka wokaalü cho'ujaakalü:

Ja	Je	ji	jo	ju	jü
jaa	jee	j__	j__	j__	jüü
ya	ye	y__	y__	y__	y__
yaa	y__	y__	y__	y__	y__
	ve	vi			
	vee	vii			

Pükettaaja pütchipijana cho'ujaakalü

___ ntüi	__ üja	ne ___
__ koma	__ ta	ji__ 'ai
__ me	yon __	K_ lompia

Pi'iraja nümaa ekirajüikai otta ekirajütkalü jayeechikalü tüü.

Nii'irain wayuu wuraliyuu

Tawalayuurua

tawalayuurua

tawalayuurua

jaapa paala

jaapa paala

nii'irain wanee wayuu

wuraliyuu, wuraliyuu

nachonkai wayuu

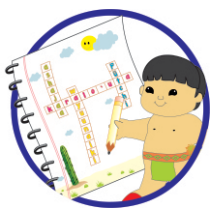
nachonkai wayuu

aapüshana, aapüshana

kaatainsüjewealisa'a waya

wuraliyuukana, wuraliyuukana...

Nii'irain Abel Silva

Pusokuta asakinnakalü anain

¿Kasa kachikimaajatüka jayeechikalü?

¿Jaleje'ewalii na wayuu wuraliyuukana yaa?

Puu'ulaka pi'irajüin pümüiwa'a jayeechikalü.

Pi'iyata pütchi'ipa jamaamasü jee jawatüsü sünain jayeechikalü?

EKIRAJIA MEKISALI (8)

Süküjala wayuu

Abijah P. C.
2013 ©

Akūjashii süchiki kasa alatüin epiaajiraapüleeru'u müsia eekai kama'airüin.

Püsouta asakinnakalü anain:

- ① ¿kasa nakūjaka achki putuushi, poushi, pii, pūshi, pū'laüla?
- ② ¿Kasa kamalainka pümüin nakūjain putuushinuu?

Püküja süchiki wanee kasa alatüin pümüin so'ukalinka.

Paashaje'era aküjalaakalü tüü:

Suchukuwa Uchecherü: naküjala wayuu wajiirajana.

Eetaasü Uchecherü, kepiasü nümaa su'wayuuse. O'unapü'üshi weinshi sünain olojoo chi su'wayuusekai. Makatüsü shiakalü sünain a'lakajawaa, akatsa'a mojulaain shia, shikajaapü'üin eküülü sünaajaala nüpüla.

Soo'u wanee ka'i, ajul'itüshi sünain olojoo wuna'apümüin, masitka nia. A'lakajaasü nu'wayuusekalü asalaa asijuushi sümaa ai jee jümaa yootsü kojösü. Motsopa ka'i, suluwataain süchonyuu analaain nüpanapa, ne'rüinjatü müleka kasale nüsirüin.

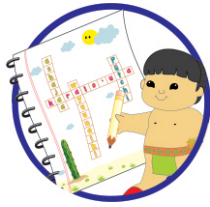
-Iseeichikai washikai, akatsa'a nnojoluin kasayaain nülü'üjain.
Namaka sümüin.

Shiasa'a shikajaaka niküinkalü. Ni'raka, chi toolokai kasuuruttuin, leechimaain shiimato'uta tü nu'wayuusekalü. Nümaka sümüin yaa:

-¿Piküinja'a teküin? ¡Anasü! Aka soo'ujee tü paa'injalakalü, maleeirüma'a apütaain kasuuruttuin piimato'uta. Wayuukai chi'ya wanee pülashi. Makuwa'ipalü Uchecherü kasuuruttaka shiimato'uta. Tü Uchechetkalü nia chi wuchiichon, kasuukai sünain ni'ichi, reiniita münüshi.

Ramón Paz Ipuana

Püsouta asakiraakalü tüüirua

- ☉ ¿Kasa kachikika aküjüüshikalü?
- ☉ ¿Jaralii aa'inraaka sü'nain aküjüüshikalü?
- ☉ ¿Jalajatü alatüin aa'inraanakalü?
- ☉ ¿Kasa alataka sümüin Uchecherü?

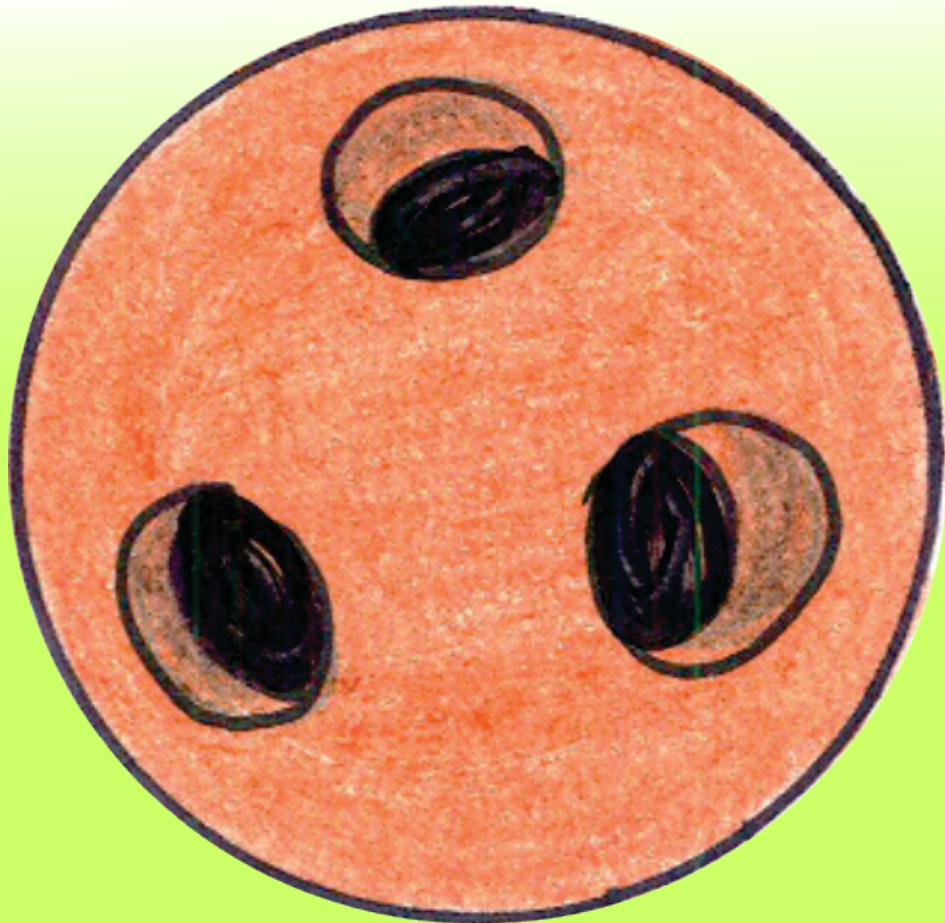
Piirakaa sümüin

Tü aküjüüshikalüirua aküjasü süchiki kasairua alatüin sü'nain shiimüinre otta alawaalein. Apünüinpuitsu shi'ipa tü aküjüüshikalü:

- ☉ su'ttia
- ☉ su'uutpünaajatü
- ☉ saja'ttia

Waa'awaai kanainsü sattiya Ataüle'etsü putchipijana tü sattiyakalü

Ekerojitshi nürüleejüin ta'laüla jüka nüwaa'awaaise.
Awa'awaaijaasü Marakariita jüchiirua kaa'ulakalü.

Apütchi'ipajaa pütchi kanain sattiya

Waa- 'a - wai e - ke - ro - ji' - t - shii
kaa - 'u - la - ka - lü

Püshaja kajuyasü pütchi kanain sattiya.

Püshata sünañjee tü ashajalaa Uchecherü pütchiirua
kanainkalü sattiya.

Püshaja suchukuwa aküjaa sutuma wayuu.

¿Jarai aküjaka?

¿Jalasü aküjünüin?

¿Jalapüshisü aküjünüin?

¿Kasa aküjünaka achiki?

¿Kasa ekünaka jee asünaka su'utpünaa

Püküja wanee sünüliairua aküjalaa pi'raajakalü:

EKIRAJIA MEKIEETASALÜ (9)

Ashataa

Eejiraashii sünain ashataa.

Püsouta asakinnakaa anain:

¿Eeiria puu'ulaküin ashataa?

Püshatayaa jamüin nakuwa mürülüirua.

Püshatayaa jamüin nakuwa'ipa wayuu, müin aka: ekirajülii, chupeerü, pulusiia, mootoojuchi, a'anülü, ejimejüi, a'lakajaasü.

Püshata shi'ira mürülüirua ya'yaa.

Paashaje'era ashajalaakalü süchikimaajatü yonna:

Tü yonnakalü atalate'eria saa'in wayuu, a'innüsü soo'ujee lapü, müsüja'a suchuntule shialania, su'utpünaa suju'itia majayünnüü.

Ataletasü kaashi wanaa sümaa ayonnajaa süpa'a wanee piyooui natuma jeyuu jee tooloyuu, sulu'u nashe'in ayonnajia müsia anain shikiira.

Mainma sukuwa yonna, eesü Patajuayaa, Kaarakuayaa, Yolijayaa, Ja'yamülerüyaa, Samutkuwayaa, Kaa'ulayaawa, Ta'itaichira, Palaashiiyaa, Wawaachiyaa jee waneya'a.

Püshata tü aa'inrúnakalü sulu'u ashajalaa'ipa naashaje'erakalü ekirajüikai.

Mainma sukuwa yonna, eesü Patajuayaa, Kaaraiyaa, Yolijayaawaa, Ja'yamülerüyaa, Samutkuwayaa, Kaa'ulayaawa, taitaichira, palaashiyaa, wawaachiyaa jee waneya'a.

PÜTCHI PALIRAASÜ

Püshata tü aa'inraanakalü sulu'u ashajalaa'ipa naashaje'erakalü ekirajüikai.

A	I	N	T	A	A	N	E	R	Y	U	J	Y	A
P	E	W	A	W	A	A	C	I	Y	A	A	Y	A
						H							
Ü	K	'	S	T	A	A	A	J	N	P	'	A	W
y	P	A	W	Ü	O	A	A	P	I	Y	Y	U	A
Ü	O	A	A	Y	I	I	S	H	A	A	L	A	P
I	J	L	U	R	W	N	E	T	O	A	M	'	A
N	A	Ñ	I	A	A	T	J	A	U	U	Ü	M	L
A	W	R	M	J	N	I	V	J	T	Y	L	O	'
W	E	U	A	'	A	N	Y	U	A	A	E	'	A
A	V	M	E	A	A	Y	A	A	J	M	R	T	A
S	A	M	U	T	K	U	A	Y	A	A	Ü	S	K
A	L	A	M	A	S	O	T	A	A	I	Y	U	I
W	A	N	E	E	S	H	I	S	A	W	'	A	N
S	A	M	U	T	K	U	A	Y	A	A	A	A	T
V	A	R	I	C	H	'	A	T	I	'	A	T	Y

1. Patajuayaa
2. Kaaraiyaa
3. Yolijayaawaa
4. Ja'yamülerüyaa
5. Wawaachiyaa
6. Samutkuwayaa
7. Kaa'ulayaawa
8. Ta'ita'ichira
9. Palaashiyaa

Püsouta asakinnakalü anain:

- ⊙ ¿Kasa aa'innaka o'uutpünaa yonna?
- ⊙ ¿Kasa atelajünaka?
- ⊙ ¿Jaralii ayonnajaka?
- ⊙ ¿jalasü ayonnajünüin?
- ⊙ ¿Jamüsü nashe'in?

**Joo'ulaka kajuya sukuwa yonna namaa pa'aleewainnii.
Sünain a'anaashin jee kachepain jaya.**

EKIRAJIA PO'LOO (10)

Aashaje'eriaa

Aashaje'etshii jee ayaawatüshii soo'u ashajalaa mapüleein.

Püsouta asakinnakalü anain:

- ② ¿Kasa kamalainka pümüin paashaje'erüin?
- ② ¿Aashaje'etshi pia pipialu'u?
- ② ¿Kasa aashaje'ennaka achiki?

Paashaje'era ashajalaakalüirua, ko'utuule jee püsouta asakinnakalü anain:

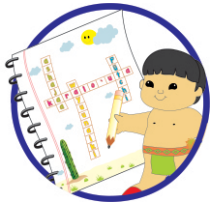
Wepiajiraapüleeru'u

Tü mma eejanüle jemelin waya epiaajiraapüleeru'u sünülia, shia tü mma napütalakalü wapüla watuushinuu namaiwajanakana, kojutusu ma'in watuma woumain.

Akumajaasü tü wakuwa'ipakalü sulu'u woumain, epijaashii waya sünainjee atpainwaa saapakalü wamüin woumain. Eesü emiraa sulu'u woumain juyapü, müsia nnojorule juya aisü shii'iree eküülü jee aisü jamü.

ABijidamora
2013

Piirakaa sümüin pütchikalüirua jee püshaja tü leetüairua cho'ujaakalü.

epi __ jir __ pül __
at __ inw __
ju __ pü

wa __ uu __ inuu
kaju ____
ekü ____

__ ku ____ 'lipakalü
wo ____ n
j_ m _

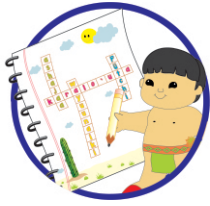

A'lakajaayapülee

Akumajünüsü süka pootshi süsepü tü kü'likikalü jee wunu'u süsa'a. Yotojolosu tü saajunakalü atumaa. Eesü wanee pawon sulu'u. Eere apününsü ipairua Süikalaakalü oo'u wushukolu, türoojo'usu iitairua, chasü süpüshi korolo ma'aka tia lumaapü

Kajutusu ma'in tü kü'likikalü sutuma wayuu, aka yalain süikalaain wayuu laülaa sümaa aapajaa na'lapüin süchonyuu jee süikeyuu, yalasü wayuu laülaa joyotuin nnojoluiwa'a ja'yuuin sünain aküjaa süchiki watta saalii kasa sümaiwajatü eejeere natijain na tepichikana kasakalü supushuwa'aya.

Aa'inraanajatü:

☉ ¿Kasa kachikika aküjalaakalü?

☉ ¿Kasa aa'inrúnaka sulu'u kü'liki?

Piirakaa sümüin pütchikalüirua jee püshaja tü leetüra cho'ujaakalü.

kü'li__kalü

p__tshi

yo__jolosu

wu__kolu

__roojo

süike__

Miichi, piichi otta pinchi

Süttüsü tü epiaakalü, pootshi süsepü, yotojolo otta paaruma saajuna, checheshii süpa'a, pienchi shi'ipapa'a.

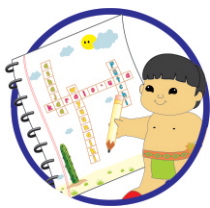
Kanüliayaa müsü shi'ipairua, ko'usu, kache'eru'usu, kasa'asü, kawatshesü, kasapüsü.

Ko'ulajüsü wayuu sulu'u, paülü'ü eeshii münüsü, sünain süttüin. Atunkusu apüshiikalüirua paülü'ü eekai atunkuin anouipa'a, yala lumaapü.

A'wanajaasü sukuwa'ipa shipia wayuu moo'ulu yaa, shia ashatünaka shiipala alijuna, sünain ayatüin sukuwa'ipa.

Anüü wepia

Aa'inrünajatü:

Püshaja süküjalakuwa'ipachiki pipia

Paashaje'era ko'utuule müsia emetuluin tü ashajalaa paashaje'erayütikalü.

Pükanasüja tü pütchi'ipa jamaamasükalü jee tü pütchi'ipa jawatusükalü naatüjatüwalin süno'u

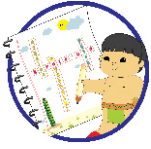
ko 'u la jü sü	paü lü 'ü	mü nü sü	süt tüin
a nou i pa 'a	a tun ku su	a pü shii ka lüi ru a	lu maa pü
ee kai	a nou i pa 'a	a li ju na	su lu 'u

pootshi süsepü, yotojolo otta paaruma saajuna, checheshii

süpa'a, pienchi shi'ipapa'a.

Kanüliayaa müsü shi'ipairua, ko'usu, kache'eru'usu, kasa'asü, kawatshesü, kasapüsü.

Süttüsü tü epiaakalü,

Püshaja ya'yaa tü pütchiirua kanainkalü sattiya, sünainjee ashajalaakalü.

Paashaje'era anachonküjiakalü:

Tamüin maainjalasalii na wüchiikana

iAchumajüsü taa'in nojuuna na wüchiikana süka nawatüin aitu'upunaa!

Taashaje'erüin karalouta eekai tantüin sünain

Naa'injalachikimaajatü kasakana naairua

Jee tamüin maainjalasalii na wüchiikana.

iJekenataayale nawanuwaain mo'uwakana so'uyajaanain tü anaakaa!

José Ángel Fernández

Asakiraa:

¿Kasa kachikuwaka sulu'u?

¿Kasache naa'inraka na wuchiikana?

Püshaja sünülia wuchiirua eekalü wajiirü?

Püshata wanee nee'iraniirua wuchii.

Paashaje'era anachonküjiakalü tüü jee pusokuta:

TACHIME'ESE

Tachime'ese jo'uuche'echon

asüshi ashe'juushi,

sulu'u wane iita oorotalüyaa

achookojooshi, kawachirachonshi

kaa'ulachonkai.

Eepünaale nuchookojoin

ni'yotirüin su'uujain

toushu Pouraaria.

Takaa'ulainchon amulo'ulaashi

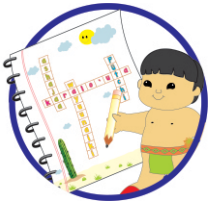
o'unushi sulu'u mulo'uin nia

E'rüishi wayumüin,

nainka aa'inchi taya

süka nu'uwa makalü saal'in kachuweera.

Hilario Chacín

Asakiraa:

¿Kasa kachukuwaka anachonshajalu'ukalü?

Püshaja pütchiirua kanainkalü anülio'upünaa:

Püshaja jee pashaje'era pütchiirua kanainkalü sattiiya:

Püma emetuluin anachonshajalu'ukolu.

Pejeerüja nüyaakuwa wanee chime'e ya'yaa:

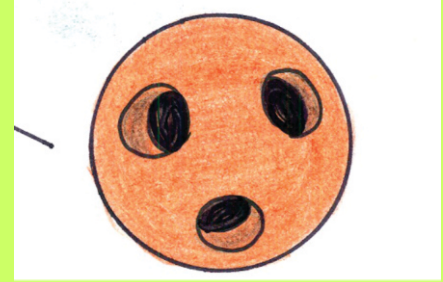
Püshantanaja süka wanee jatü:

Wunu'usa'a ootojuushi

ke'ipalasü kaa'ulo'uta

ayonnajüshi taya

sutuma shipijana

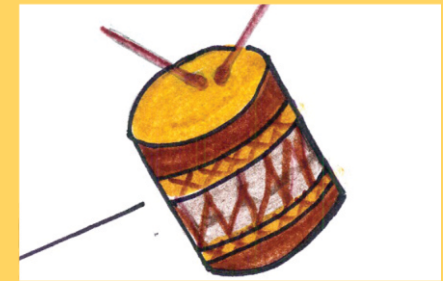

Tayujaain nushula

tootojooïn no'u

tarüleejapa kaa'ula

too'ulaküin nii'ira

Püshaja soo'u ejeettuushikalü:

¿Kasa kachukuwaka palajatükalü ashantnaja?

¿Kasa kachikika achiiruwaajatükalü?

Püküja sukuwa'ipapala wanee kaasha

Pukumaja wanee ashantanajairua sulu'u pükaralo'utain.

Paashaje'era ko'utuule jee sünnain emetuluin.

Jüchiki Meruunatalü

Eejetüma'a wanee laülaa kepiasü julu'u wanee mma Sike'eyuu anüliälü, Alamianalü jünülia laülaakalü. Ayuuisü shia, wüyaliiusu, jaluwatapu'usu jaalii j'i'iruku. Ke'epülü jünain aa'inrawaa: a'lakajaasü, asha'lajaasü, aja'itüsü; jüchajaain tü eküütikalü, jüshijaain tü ashe'enniikalü jürewentajüin jiaya'asa. Eejatü jüikeyuu jümaa oo'ulaka müsüja'a wanee jüchon majayülü, Meruunatalü jünülia.

Anasüchon ma'in Meruunatalü, jutpüna, laüta, ka'waloulesü, kayororolu, keme'era'inrü jiaya'asa. Akatsa'a e'rülüin wayumüin jümüin tü jiikalü jünain tü jaa'inrakalü jo'ukai. Ma'aka juluwataayaale jia jünain aa'inraa wanee kasa jashiche'etsü, a'wooluja'alaasü j'i'ipajee. Ma'aka juluwataayaale jia jünain aja'itaa, a'tkujasü wuinrokujee, Ma'aka jüyüüje'ennüle maiki uujolujatü, jüchinaashaanain ipakalü jümaa jashiee. Aipaja'a ma'in jia jüpüla tü jiikalü.

¿Kasa kachuküwaka ashajalaakalü?

¿Jaralii aa'inraka yaa?

¿Kasa saa'inraaka meruunatalü?

¿Kasa saa'inraaka Alamianalü?

Püshaja pütchiirua ee'iyatakalü aa'inraanakalü

Püshaja pütchiirua wanaawalu'in süma:

ke'epülü: _____ asha'lajaasü _____

jutpuna: _____ ayüüjawaa _____

jüikeyuu: _____ meruunatalü _____

**Puusuta jee pükanasüja sünülia atalejaairua müsia aa'inraayairua
kü'likiru'u eekalü sa'aka pütchiirua paliraasü tüü:**

TBISUXRTIGRT

ROSANRÜYSUSA

BDOTWRFDAXSL

NOPTOANJAZWI

O AEMOBWSMIIR

WLPLVRIATTLA

I AJJGNOISIRA

VBJVTRSYGGCI

GOLXYLFPOIRI

WAA'AWAAIONK

LGFJEMIASKIN

AHSAAKWSWBTQ

WAA'AWAAI

ISIRA

KAASHA

MAASI

SAWAWA

TALIRAAI

TOOTOROYOOI

TÜROMPA

WGSFJIABSUPHZOC

HAYBRMXVITHKVGE

RLYCPDRCWWTSTHY

KÜIU'BRQAL'EUII

JGIXNEMTRIITAWA

UUVSMKIGATKMPWB

LF'IESES'SDSWEN

ATOSZWKELXLWS'T

'NEBRWAORJGQMLR

ASN'JUZELAWIJAN

IITA

JIWALE

JULA'A

REMION

RÜI

SESE

SI'WARAI

WAYUNKEERA

WUSHU

KARALOU'UTAIRUA AYULUUSHIKALÜ ANAINJEE

ÁLVAREZ, José (1889). "Miguel Ángel, el Lluvia". Prólogo a Jusayú, Miguel Angel (1989). Takü'jala. Lo que he Contado. Universidad Católica Andrés Bello, Caracas, Venezuela.

ÁLVAREZ, José (1993). Antología de Textos Guajiros Interlineales. Colección Wayuunaiki, Secretaría de Cultura del Estado Zulia, Maracaibo, Venezuela.

ALVAREZ, José. Estudios de Lingüística Guajira. Colección Wayuunaiki. Secretaria de Cultura del Estado Zulia Maracaibo-Venezuela. 1994.

CHACIN, Hilario. Poemario infantil para los niños Wayuu.

DICCIONARIO de computación en wayuunaiki. Maracaibo 2011. Fundación Wayuu Taya Compilado por José Álvarez, con la colaboración de Abel Silva, Nuris Ballestero, José Ángel Fernández, Oberto Palmar, Neida Paz, y Jorge Pocaterra.

FERNÁNDEZ Silva, José Angel (1993). litakaa. La Totuma. (Poemario bilingüe en guajiro y castellano). Colección Wayuunaiki, Secretaría de Cultura del Estado Zulia, Maracaibo, Venezuela.

GOULET, Jean - Guy y JUSAYÚ, Miguel Angel. El Idioma Guajiro: Su fonética, su ortografía y su morfología . Universidad Católica Andrés Bello. Caracas, Venezuela. 1978.

JUSAYÚ, Miguel Ángel (1975b). Jüküjaláirrua Wayú. Relatos Guajiros. Universidad Católica Andrés Bello, Caracas, Venezuela.

JUSAYÚ, Miguel Ángel (1986). Achi'kí. Relatos Guajiros. Universidad Católica Andrés Bello, Caracas, Venezuela.

JUSAYÚ, Miguel Ángel (1992). Wané Takü'jalayaasa. Universidad Nacional Experimental Rafael María Baralt, Cabimas, Venezuela.

JUSAYÚ, Miguel Angel y OLZA Jesús. Diccionario Sistemático de la Lengua Guajira. Universidad Católica Andrés Bello. UCAB. Caracas- Venezuela. 1998.

LARREAL, Ramiro y Manuel Larreal (1983). Hermano Mestizo. Editorial LES, Caracas, Venezuela.

MANSEN, Richard y Guillermo Estrada Uliana (1976). "La Historia de Couyataliima. Texto Guajiro", en Folclor Indígena de Colombia 2: 8-61, Instituto Lingüístico de Verano, Lomalinda, Meta, Colombia.

MANSEN, Richard y Karis Mansen (1979). "La Estructura de la Oración y del Párrafo en el Discurso Narrativo del Guajiro, en el volumen Estudios en Guajiro. Editorial Townsend, Lomalinda, Meta, Colombia.

MENDOZA, Antonio, Amando López Valero, Eloy Martos Nuñez. Didáctica para la enseñanza Primaria y Secundaria. Edic. Akel S.A. 1996. Madrid, España.

MOSONYI, Esteban Emilio (1973). "El Lugar de las Lenguas y Literaturas

Indígenas en el Contexto de la Literatura Venezolana". Ponencia presentada en el II Simposio de Docentes e Investigadores de la Literatura Venezolana, Universidad del Zulia, Maracaibo, Venezuela.

MUJICAROJAS, Jesús. La Cerámica Guajira. Yanama- Guarero- Venezuela. 1996.

NIETO GOMEZ, Jairo. VARGAS Juana, FAJARDO Remedios y otros. Anaa akua'ipa. Proyecto Etnoeducativo de la Nación Wayuu. Ministerio de Educación Nacional. República de Colombia. Riohacha-Guajira. 2009

Organización Indígena de La Guajira - Yanama. Currículo para primer grado, básica primaria. Coeditores (1997).

Organización Indígena de La Guajira Yanama. Tanüiki sulu'u wayuunaiki. Mi primer libro de lectura. Berma impresores. Barranquilla (1985).

PAZ Ipuana, Ramón (1973). Mitos, Leyendas y Cuentos Guajiros. Instituto Agrario Nacional, Caracas, Venezuela.

PAZ Ipuana, Ramón (1980). El Conejo y el Mapurite. Ediciones Ekaré-Banco del Libro, Caracas, Venezuela.

PAZ Ipuana, Ramón (1987). "La Literatura Wayuu en el Contexto de su Cultura". Revista de Literatura Hispanoamericana, Universidad del Zulia, Maracaibo, Venezuela.

PAZ Ipuana, Ramón y Cristina Keller (ilustradora) (1982). La Capa del Morrocroy. Ediciones Ekaré-Banco del Libro, Caracas, Venezuela.

PAZ IPUANA, Ramón. Mitos, Leyendas y Cuentos Guajiros. Instituto Agrario Nacional. Caracas- Venezuela 1.973.

PEREZ VAN LEEDEN, Francisco. El Guajiro: Testimonio lingüístico de una cultura. Glotta I. I: 16-21. Bogotá, Colombia.

PERRIN, Michel (1980). El Camino de los Indios Muertos. Monte Avila Editores, Caracas, Venezuela (traducción del original francés, publicado con el título Le Chemin des Indiens Morts. Mythes et Symboles Goajiro, Payot, París, Francia, 1976).

POCATERRA, Jorge (1984). Un Cuento sobre el Origen de los Wayuu. Universidad del Zulia, Maracaibo, Venezuela.

POCATERRA, Jorge. Naküjala Wayuu. Ministerio del Poder Popular para la Educación, UNICEF. Caracas-Venezuela. 2002

POCATERRA, Jorge. Narraciones de los Abuelos Wayuu. Ministerio del Poder Popular para la Educación. Caracas-Venezuela 2007

POCATERRA, Jorge. Süchonyuu Mmakaa. Ministerio del Poder Popular para la Educación, UNICEF. Caracas-Venezuela. 2002.

RECOPIACIONES y textos producidos por los docentes dinamizadores que laboran en las escuelas en zonas indígenas de la Guajira, durante los Talleres de Capacitación impartido por la Organización Indígena Yanama durante el año lectivo 2012.

SEMPRÚN, Ricardo Luis. «Ramón Paz Ipuana». La Columna. Maracaibo: 30-07-1992, p. A-8. S/fma.

SILVA, Abel W. Nüşhajalairua Abel Silva. Texto inédito. (Por editar)

SILVA, Abel W. Tapa'ai, tachee müsia Senu MPPE Caracas. 2009.